

نظام بودجه‌ریزی و حقوق و دستمزد در ربع رشیدی

محمود رنجبر فخری

سرپرست شعبه بنیاد در آذربایجان شرقی

قتل بازرگانان مغولی توسط غایرخان، حاکم اترار و سپس قتل فرستاده چنگیز که برای تحقیق در علت واقعه آمده بود، مستمسکی شد تا بلایی خانمان سوز قلمرو ایران و بلوک شرقی خاورمیانه را درنوردد. حمله مغول علاوه بر کشتار مردم و ویرانی شهرها، ضایعات جبران‌ناپذیری بر سازمان اجتماعی و نظام اقتصادی کشور وارد ساخت و پیشرفت علم، فرهنگ و تمدن را برای مدتی متوقف نمود. ولی یاسای چنگیز که برخاسته از مناسبات قبیله‌ای و صحرانشینی اقوام نیمه وحشی مغول بود نتوانست بر مردمانی حاکم شود که قرن‌ها قبل از آن دانشگاه جندی شاپور را بنیان نهاده بودند.

بدین لحاظ نه تنها به تدریج تسلیم فرهنگ و تمدن ایرانی شدند، بلکه پس از چند دهه، عملاً رشته امور را به دانشمندان بزرگی همچون خواجه نصیرالدین طوسی، عطاءالملک جوینی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، غیاث‌الدین محمد سپرده و خود نیز به دین اسلام گرویدند. بدین ترتیب که پس از تقسیم قلمرو چنگیز میان چهار فرزند وی و بروز اختلافات و درگیری میان آنها، هلاکوخان بار دیگر ضمن اتحاد قلمرو سابق، با کشورگشایی مجدد در سال ۶۵۶ ق وارد

بغداد گردید و خلافت عباسیان را برجید. از این پس حکومت ایلخانان در قلمرو وسیع از شمال هند و ماوراءالنهر گرفته تا دریای مدیترانه در غرب به مرکزیت شهر مراغه آغاز گردید.

خواجه رشیدالدین فضل‌الله، طبیب مورخ و سیاستمدار برجسته ایرانی در قسمتی از نامه هفتم از مکاتبات خود درخصوص وسعت قلمرو ایلخانان می‌نویسد: «... و مصلحت ما در آن است که اشراف ملک ایران از سرحد آب آمویه تا منتهای تخوم روم و جدول دریای سند و اقصای دیار مصر و حکومت ارمینیه کبری و ارمینیه صغری و دیار ربیعیه تا به ولایت بالجمان و قلعه اونیگ بدو تفویض کنیم»^۱ و یقیناً به دلیل وسعت این قلمرو بود که در پشت و روی سکه‌های ضرب شده در ربع رشیدی عبارات منقور را به سه زبان اویغوری، فارسی و عربی مشاهده می‌کنیم. به طوری که نام حاکمان مغول با عبارت اویغوری، آیات و شعائر دینی به زبان عربی و سایر شناسه‌های سکه به زبان فارسی نگاشته شده است.

نظام مالی و اقتصادی کشور در دوره ایلخانان تا دوره حکومت غازان‌خان یک سیر قهقراپی داشته و هرچند خزانه دولتی تحت تأثیر غنائم و فتوحات چنگیز و هلاکو توانست منابع مالی قابل توجهی را برای اداره حکومت و قشون فراهم آورد، ولی فروپاشی نظام تولید به‌ویژه در زمینه کشاورزی از یک سو و ظلم و ستم خوانین و اشراف مغول که به دلیل عدم آشنایی با فرهنگ کشاورزی، روستائیان را به بردگی برده و یا با وضع مالیات‌های سنگین و شکننده برای دهقانان از سوی دیگر، وضعیت غیرقابل تحملی را به وجود آورده بودند. با جلوس غازان‌خان به حکومت و نیات اصلاحی وی در تلاش برای تطبیق مقررات یاسا با موازین اسلامی از یکسو و انتخاب رشیدالدین فضل‌الله به منصب صدارت از سوی دیگر، منشأ خدماتی گردید که به شمه‌ای از آنها اشاره خواهد شد. ناگفته نماند که عدالت محوری، پایه بیش سیاسی و تفکر خواجه رشیدالدین فضل‌الله بوده و به اعتقاد وی عدل سبب ضروری حصول و حفظ دولت است چه «ریاست و مهتری جز به دادگستری حاصل نگردد»^۲ و یا در ستایش غازان‌خان می‌نویسد که او روزی به امرا و بزرگان دولت فرمود که اگر ما را میل به مال و بذل و عطا است، باید که عدل و راستی کنیم، چه خاصیت عدل آن است که خزانه پر شود و هرگز کاستی نگیرد.^۳

خواجه رشیدالدین فضل‌الله با هوش و فراست سرشار خود حتی از یاسای چنگیز برای اصلاحات اقتصادی و احیاء کشاورزی بهره برد و هرچند وابسته بودن روستایی به زمین در فقه اسلامی وجود نداشت و برگرفته از یاسای چنگیز بود، با اخذ فرمانی که به «یرلیغ غازانی» معروف است، لشگریان از انتقال خودسرانه رعایا از دهی به دهی دیگر منع شدند و مقرر گردید «رعایای هر دیه در موضع خود زراعت کنند و نگویند که رعایای این مواضع به اقطاع به ما داده‌اند، اسیر ما هستند، لشگریان را بر رعایا زیادت از آن حکم نیست که ایشان را بر زراعت دیه‌های خود دارند».^۴ از سویی دیگر به منظور تشویق زراعت به ابتکار رشیدالدین فضل‌الله، عوامل تولید مانند بذر، چارپا و وسایل کشت به زارعان داده شد^۵ و علاوه بر احیاء کشاورزی، توانست نظام مالیاتی کشور را اصلاح نموده و گام‌های اساسی و مهمی در این زمینه بردارد که به‌طور خلاصه عبارت بودند از: تثبیت میزان مالیات‌ها و تعیین و تدوین ضوابط مالیاتی، تعدیل مالیات‌ها به تناسب قدرت پرداخت مؤدیان، حذف مالیات‌های مکرر و غیر موجه، تنظیم و ترتیب نحوه وصول مالیات‌ها و وضع موعد معین و ثابت برای آنها.^۶ در حالی که پیش از آن بنا به قول رشیدالدین فضل‌الله «چنان شده بود که فی‌المثل در یزد اگر کسی در تمام روستاها می‌گشت یکی را نمی‌دید» و چند نفری هم که در ده مانده بودند، دیده‌بانی داشتند که چون یکی را از دور می‌دید، ساکنان را خبر می‌داد و همه در کاریزها و میان ریگ‌ها پنهان می‌شدند تا آنجا که هر یک از ارباب که در یزد ملکی داشت اگر برای سرکشی به آنجا می‌رفت «به هر دیه که می‌رفت یکی از برزیگران خود نمی‌دید».^۷

خواجه رشیدالدین فضل‌الله با احیاء کشاورزی و اصلاح نظام مالیاتی کشور نشان داد که سیاستمدار برجسته‌ای بوده، ولی چون فردی طیب و دانشمند بود، بیشترین منابع اقتصادی کشور را صرف تأسیس دانشگاه و مدارس علمی نمود تا به موازات اصلاح خرابی‌ها امکان دستیابی به توسعه نیز فراهم شود.

وقفنامه ربع رشیدی مهم‌ترین سند تاریخی در این زمینه است که نه تنها مطابق آن صدها ملک و آبادی به‌عنوان پشتوانه مالی برای اداره یکی از عظیم‌ترین مراکز علمی و آموزشی دنیا یعنی ربع رشیدی تعیین گردید، که توانست مدت بیست سال وارث و حامل علوم و فنون دنیای آن روز

در اوج استیلای قرون وسطی یعنی اوایل قرن چهاردهم میلادی باشد، بلکه با استناد به وقفنامه مذکور که در عین حال الگویی کم‌نظیر از یک نظامنامه دقیق تشکیلاتی و برنامه‌ریزی کمی می‌باشد، می‌توان استنباط نمود که ارقام قابل توجهی از خزانه دولتی برای فعالیت‌های علمی و تحقیقاتی مجموعه و سایر مراکز آموزشی در اقصی نقاط کشور صرف می‌گردید. وی بدین‌سان با استفاده از سنت حسنه وقف، مرکزیتی برای دانش به‌وجود آورد که به قول یکی از صاحب‌نظران، ربع رشیدی بزرگ‌ترین بنیاد خیریه‌ای بوده که تاکنون دنیا چه در قبل از اسلام و چه بعد از اسلام با این شکوه و عظمت به خود دیده است.^۸ مهم‌ترین مزیت وقف، پایا بودن آن است؛ به نحوی که در حال حاضر نیز می‌توان با تکیه بر موقوفات ربع رشیدی بار دیگر آن را احیاء و پیشینه دانشگاهی کشور را به هفتصد سال قبل ارتباط داد. خواجه رشیدالدین فضل‌الله در شرایطی دست به چنین کار عظیمی زد که یاسای چنگیز بر همه شئون اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور حاکم بود، هرچند تشرف محمود غازان به دین اسلام و نیت اصلاحی وی در این امور بی‌تأثیر نبوده است.

در این بخش لازم می‌دانیم با مراجعه به وقفنامه ربع رشیدی و بررسی ارقام هزینه‌هایی که صرف فرایندهای مختلف آموزش، تحقیق و به ویژه نیروی انسانی می‌گردید اهمیت و ارزش کار خواجه رشیدالدین را در این بعد آشکار نمائیم.

روش تنظیم بودجه موقوفات ربع رشیدی

از کل درآمد اوقاف ربع رشیدی، بعد از کسر هزینه‌هایی که برای بهره‌برداری در سال آتی ضروری بود، نصف باقی‌مانده محصول سهم اولاد رشید می‌گردید و نصف دیگر را برای هزینه‌های جاری ربع رشیدی اختصاص می‌دادند. آنچه جالب توجه است اینکه هزینه‌های ضروری یعنی تهیه آلات و ادوات اموال موقوفه مانند ابزار کشت بذر، لایروبی قنات، کود، سهم زارعان املاک و تعمیر اماکن و غیره بر سهم اولاد از برتری و اولویت برخوردار بودند، سپس متولی را ملزم می‌کند که بعد از محاسبه مخارج مذکور، باقی‌مانده محصول را نصف کند. نیمی از آن را بین اولادش تقسیم کند و نیم دیگر را به مصارف ربع رشیدی برساند و حتی تأکید دارد که

اگر در سالی به دلیل آفات سماوی و شیوع قحطی و خشکسالی میزان محصول کم شد، متولی می‌تواند همچنان هزینه ربع رشیدی را در اولویت قرار دهد. اصولاً تنظیم بودجه ربع رشیدی بسیار مفصل بوده و یکی از اساسی‌ترین فصول وقفنامه را تشکیل می‌دهد.^۹ در این بخش به ذکر موارد اساسی بودجه‌ریزی در ربع رشیدی می‌پردازیم:

الف) جمع‌بندی مبالغ نقدی

- ۱- جمع کلی هزینه در مرحله اول تأسیس ربع رشیدی ۲۳۷۰۵ دینار
- ۲- اضافه کرد جهت ارامل تبریز در هر سال دویست دینار
- ۳- هزینه افزوده شده نوبت اول ۲۸۴۳ دینار
- ۴- هزینه افزوده شده نوبت دوم ۴۸۷۰ دینار

جمع کل هزینه نقدی ربع رشیدی: در آن زمان هر دینار معادل سه مثقال طلا بوده است^{۱۰} که با فرض یکسان بودن عیار سکه‌های طلا در زمان تأسیس ربع رشیدی و حال حاضر و همسانی شاخص نرخ طلا در دو دوره زمانی، می‌توان جمع کل هزینه‌های نقدی ربع رشیدی را معادل ۹۴۸۵۴ مثقال سکه طلا در نظر گرفت و با احتساب هر گرم طلا معادل ۶۸۰۰۰ ریال (هنگام تنظیم مقاله در فروردین ماه ۱۳۸۲) برآورد ریالی آن را به دست آورد: ۹۴۸۵۴ مثقال مساوی است با ۴۲۶۸۴۳ گرم

ریال $۲۸۵۹۸۴۸۱۰۰۰ / ۶۷۰۰۰ = ۴۲۶۸۴۳ \times$ هرچند رقم فوق نمی‌تواند دقیق باشد زیرا بنا به نوشته اشپولر:

«متداول‌ترین واحد مسکوکات در زمان ایلخانان دینار بود. ارزش این واحد مانند تمام واحدهای پولی دیگر در قرون وسطی در مشرق زمین دستخوش نوسان شدید بود. این نوسان نه تنها در وزن مسکوکات، بلکه در کیفیت ترکیب آنها نیز مشهود بود. وزن متداول دینارهای طلا روی هم رفته ۴/۲۵ تا هفت گرم بود. درهم نقره از وزن اصلی‌اش که ۲/۴۶ تا ۲/۵۹ گرم بود، در زمان ارغون به ۲/۴۱ و بالأخره در سال ۷۳۳ ق به ۱/۴ گرم رسید و نیم درهمی که می‌بایست ۱/۲۳ تا ۱/۳۰ گرم وزن داشته باشد، بیش از ۱/۱۸ گرم وزن نداشت. اما کاهش عیار سکه‌ها برای تجار بیشتر زیان‌آور بود، به طوری که این زیان گاه گاه تا بیست درصد می‌رسید.»

کاهش وزن و عیار سکه‌ها و تمهیدات ناروای مالی، وضع پولی دولت را در ظرف چند سال آن‌چنان متزلزل کرد که گیخاتو تحت نفوذ وزیرش صدرالدین قرار گرفت و فرمان داد تا اسکناس را رایج کنند ... مردم تا آن هنگام چنین پولی را نمی‌شناختند و به این سبب کشور به زودی دستخوش بحران شدیدی شد و پس از دو ماه، این عمل دولت با شکست قطعی روبه‌رو گردید و چون غازان‌خان فرمانروا شد، خود را ناگزیر دید که به نظام پولی کشور صورت تازه‌ای دهد، چه علاوه بر بحران وضع مالی مشکل دیگری نیز وجود داشت که باعث جلوگیری از رونق بازرگانی بود. از آغاز فرمانروایی مغولان به چند تن از شاهان کشورهای دست‌نشانده حق ضرب سکه داده شده بود و به این سبب انواع مختلف پول در بازار دیده می‌شد. از آن گذشته برخی از این کشورها عیار سکه‌ها را تقلیل داده بودند، به طوری که سکه‌های آسیای صغیر در این موقع فقط حاوی بیست درصد نقره بود و سرانجام کار به جایی رسید که در این مسکوکات هیچ نقره‌ای یافت نمی‌شد.

غازان در این شرایط به ناچار حق ضرب سکه بعضی از کشورها را لغو کرد و واحد تازه‌ای ساخت که ظاهراً توانست اعتماد مردم را جلب کند و حتی زمامداران مستقل گیلان نیز این واحد را پذیرفتند. تا آن زمان متداول بود که در هر کشوری سکه‌های کشور همسایه اعتبار نداشت. دینار جدید که «دینار رابح» خوانده می‌شد، می‌بایست ۲/۱۴ گرم وزن داشته باشد. $\frac{1}{3}$ دینار قدیم و شش درهم عباسی (وزن آن سه مثقال) معادل یک دینار جدید بود ...

غازان‌خان فرمان داد که واحد مسکوکات و واحد مقیاسات در سراسر قلمرو ایلخانان یکسان باشد. با این‌همه سکه‌های قدیمی کاملاً از بین نرفت و در کنار دینار و درهم جدید در جریان بود. الجایتو علاوه بر آن دوباره فرمان ضرب سکه‌های تازه را داد و در دوران ابوسعید وزن درهم به ۳/۵۶ گرم رسید و این نشانه آن است که عیار آن در برابر سکه‌های گذشته بسیار پائین آمده بود. به این ترتیب در دوران زمامداری ایلخانان پس از غازان ارزش درهم نقره در برابر دینار نوسان داشته و ده تا بیست درهم نقره هم‌ارزش با یک دینار بوده است. این رقم در سال ۷۳۵ ق بالغ بر چهارده بوده است ... نوسان ارزش پول، نوسان قیمت‌ها را به دنبال داشته است و به این سبب به آسانی نمی‌توان با مقیاس‌های امروزی، ارزش واقعی پول آن زمان را تشخیص داد.^{۱۱}

از سویی دیگر چون منابع تاریخی همواره به شرایط بحرانی ناشی از جنگ و یا حوادث طبیعی و انقلاب‌ها و غیره پرداخته‌اند که غالباً با گرانی شدید و تورم قیمت‌ها همراه بوده، لذا نمی‌توان به نرخ کالاها یا خدمات در این‌گونه متون استناد کرد. در هر حال با فرض همسانی شاخص نرخ کالا می‌توان اذعان نمود که رقم هزینه‌های ربع رشیدی قابل مقایسه با هزینه‌های پیشرفته‌ترین مجتمع‌های دانشگاهی در دنیای کنونی بوده است.

ب) جمع هزینه‌های جنسی ربع رشیدی

علاوه بر پرداخت‌ها و هزینه‌های نقدی، نان مصرفی کارکنان و اساتید و دانش‌آموختگان در ربع رشیدی به‌صورت روزانه در اختیار آنها قرار می‌گرفت و همچنین بخشی از نان در دارالضیافه و مناسبت‌های مختلف مصرف می‌گردید که مقادیر آن طبق وقفنامه به شرح زیر بوده است:

- ۱- جمع کل مقدار نان مصرف شده در مرحله اول تأسیس ۲۹۸۷۵۰ من
 - ۲- اضافه‌مجدد ۱۸۰۰ من
 - ۳- افزایش نوبت اول ۱۱۹۰۹ من
 - ۴- افزایش نوبت دوم ۷۳۴۴۰ من
- جمع کل پرداخت‌های ربع رشیدی به‌صورت جنسی (نان گندم) ۳۸۵۸۹۹ من

ناگفته نماند که طبق فرمان غازان‌خان، هر من معادل ۲۶۰ درهم بوده^{۱۲} و مطابق شرحی که عبدالرحمن شرف‌کنندی در مقدمه کتاب قانون در طب ابوعلی سینا آورده، هر درهم وزنی برابر شش دانگ و معادل $2/46$ گرم محاسبه شده است. با این وصف هر من در دوره حکومت غازان، معادل: $640 = 2/46 \times 260$ بوده و جمع کل نان مصرفی سالانه در ربع رشیدی با این وصف حدود ۲۴۷ تن برآورد می‌شود و اگر هر کیلو نان گندم را با نرخ امروزی برابر ۷۵۰ ریال در نظر بگیریم برآورد ریالی هزینه نان، مبلغ ۱۸۵۲۳۱۲۵ ریال می‌گردد. هرچند اگر نرخ سوبسید نان را نیز منظور نمائیم که در شرایط کنونی اعمال می‌شود، رقم ریالی بودجه برای نان مصرفی بالاتر از رقم مذکور خواهد بود. با این حال می‌توان جمع بودجه جاری سالانه ربع رشیدی را از مجموع هزینه‌های نقدی و غیرنقدی برابر مبلغ ۲۸۶۱۷۰۰۴۱۲۵ ریال برآورد نمود. بدین ترتیب می‌توان به وسعت عملکرد این مجتمع عظیم دانشگاهی در آغاز قرن هشتم پی برد.

تقسیم بودجه در ربع رشیدی

رشید بودجه این مجتمع را به ترتیب اولویت به این شرح تقسیم کرده است:

اول. پرداخت سهم هیئت امناء؛

دوم. پرداخت حقوق و دستمزد کارکنان ربع رشیدی؛

سوم. پرداخت هزینه مصالح و ادوات ربع رشیدی؛

چهارم. هزینه‌های پیش‌بینی نشده یا غیر ضروری.^{۱۳}

به منظور تطبیق نظام حقوق و دستمزد در ربع رشیدی که مرتبط با بندهای اول و دوم برای همه کارگزاران مجتمع به تفصیل در وقفنامه ذکر شده است، با احتساب هر دینار معادل سه مثقال طلا و شاخص نرخ آن در شرایط کنونی، جدول حقوق و دستمزد کارکنان، اساتید و دانشجویان و عوامل پاره وقت را می‌توان به شرح جدول زیر خلاصه نمود.

ردیف	سمت یا وظیفه شغلی	دستمزد سالانه (دینار)	دستمزد سالانه (ریال)	دستمزد ماهانه (ریال)	نان روزانه دریافتی (من)	نان روزانه دریافتی (کیلوگرم)
۱	امام جمعه مسجد تابستانی و مسجد زمستانی	۱۲۰	۱۰۸۵۴۰۰۰۰	۹۰۴۵۰۰۰	۶	۳/۸۴۰
۲	دو نفر مؤذن مساجد ربع رشیدی	۹۰	۸۱۴۰۵۰۰۰	۶۷۸۳۷۵۰	۴	۲/۵۶۰
۳	دو نفر مؤذن مساجد شهرستان رشیدی	۵۰	۴۵۲۲۵۰۰۰	۳۷۶۸۷۵۰	۱۰	۶/۴۰۰
۴	واعظهای مساجد	۶۰	۵۴۲۷۰۰۰۰	۴۵۲۲۵۰۰	۵	۳/۲۰۰
۵	قیمهای مساجد	۳۶	۳۲۵۶۲۰۰۰	۲۷۱۳۵۰۰	۲	۱/۲۸۰
۶	سقاهاى مساجد	۵۰	۴۵۲۲۵۰۰۰	۳۷۶۸۷۵۰	۲	۱/۲۸۰
۷	دربانها	۳۰	۲۷۱۳۵۰۰۰	۲۲۶۱۲۵۰	۲	۱/۲۸۰
۸	مشعلداران مساجد	۳۰	۲۷۱۳۵۰۰۰	۲۲۶۱۲۵۰	۲	۱/۲۸۰
۹	خازن دارالکتب (رئیس کتابخانه)	۱۵۰	۱۳۵۶۷۵۰۰۰	۱۱۳۰۶۲۵۰	۳	۱/۹۲۰
۱۰	مرتب (رئیس مدرسه)	۱۲۰	۱۰۸۵۴۰۰۰۰	۹۰۴۵۰۰۰	۴	۲/۵۶۰
۱۱	مناول (کتابدار فنی)	۱۲۰	۱۰۸۵۴۰۰۰۰	۹۰۴۵۰۰۰	۳	۱/۹۲۰
۱۲	اعضای دارالحفاظ قرآن	۵۰	۴۵۲۲۵۰۰۰	۳۷۶۸۷۵۰	۴	۲/۵۶۰
۱۳	خازن و کلیدار	۳۰۰	۲۷۱۳۵۰۰۰۰	۲۲۶۱۲۵۰۰	۴	۲/۵۶۰
۱۴	فراش مخصوص گنبد	۴۰	۳۶۱۸۰۰۰۰	۳۰۱۵۰۰۰	۲	۱/۲۸۰
۱۵	شیخ خانقاه	۱۵۰	۱۳۵۶۷۵۰۰۰	۱۱۳۰۶۲۵۰	۵	۳/۲۰۰
۱۶	صوفیها	۳۰	۲۷۱۳۵۰۰۰	۲۲۶۱۲۵۰	۳	۱/۹۳۰
۱۷	خادمین خانقاه	۴۰	۳۶۱۸۰۰۰۰	۳۰۱۵۰۰۰	۲	۱/۲۸۰
۱۸	فراش - مشعلدار - خازن خانقاه	۳۰	۲۷۱۳۵۰۰۰	۲۲۶۱۲۵۰	۳	۱/۹۳۰
۱۹	طیب	۴۵۰	۴۰۷۰۲۵۰۰۰	۳۹۹۱۸۷۵۰	۱۰	۶/۴۰۰
۲۰	مدرسین عالی	۵۰۰	۴۵۲۲۵۰۰۰۰	۳۷۶۸۷۵۰۰	۱۰	۶/۴۰۰
۲۱	دانشجویان پزشکی	۳۰	۲۷۱۳۵۰۰۰	۲۲۶۱۲۵۰	۳	۱/۹۳۰
۲۲	جراح و کحال	۱۰۰	۹۰۴۵۰۰۰۰	۷۵۳۷۵۰۰	۵	۳/۲۰۰

جدول حقوق و دستمزد اساتید، کارکنان و دانشجویان در مجتمع دانشگاهی ربع رشیدی

به طوری که ملاحظه می‌گردد، پائین‌ترین رقم دریافتی ماهیانه مربوط به دانشجویان، صوفی‌ها و یا کارکنانی است که از وظایف فیزیکی و احتمالاً پاره وقت برخوردار هستند و برعکس بالاترین حقوق و دستمزد برای مدرسین عالی و پزشکان ربع رشیدی منظور و پرداخت شده است.

این ارقام مبتنی بر فرضی است که اولاً با پرداخت هر دینار عملاً می‌شد معادل سه مثقال طلا خرید و ثانیاً عیار آنها همسان با عیار سکه بهار آزادی بوده و ثالثاً شاخص نرخ طلا که در حال حاضر متأثر از اقتصاد جهانی است، شاخص درستی برای مقایسه انتخاب شود. آنچه حائز اهمیت می‌باشد این است که حتی اگر برای ارقام مذکور بیست درصد کاهش قائل شویم، پائین‌ترین حقوق و دستمزد مبلغی معادل ۱۸۰۹۰۰۰ ریال می‌گردد که رقمی قابل توجه و حائز اهمیت بوده و مؤید نظریه‌ای است که خواجه رشیدالدین فضل‌الله با جمله معروف خود در وقفنامه، پس از تخصیص حقوق و دستمزد برای اشخاص فرهیخته می‌نویسد: «... تا از سر رفاهیت به افادت و استفادت مشغول گردند.» از این جمله باید به‌عنوان دکتترین خواجه رشیدالدین فضل‌الله یاد کرد که معتقد بود لازمه فایده‌رسانی علمی و یا کسب فیض، نداشتن دغدغه مالی و رفاه نسبی است و طبعاً با چنین برداشتی از نیات خواجه نباید ارقام مذکور را دور از واقعیت تلقی نمود. هرچند اگر نرخ کالاهای اساسی و یا برخی خدمات از دوره رونق ربع رشیدی در دست بود، به بهترین نتایج دست می‌یافتیم. اما تاکنون از ارقامی که صرف هزینه‌های عمرانی شهر دانشگاهی ربع رشیدی شده، هیچ‌گونه اطلاعی در دست نیست. همچنین هزینه‌هایی که صرف پذیرائی و اقامت هزاران عالم و طلبه‌ای می‌شد که از نقاط دور و نزدیک به تبریز می‌آمدند. در مورد اعتبارات فرهنگی و آموزشی مجموعه، تنها می‌توان به بررسی برخی هزینه‌هایی که در قالب فعالیت‌های فرهنگی مجموعه انجام می‌گرفت، پرداخت. به‌طور مثال علاوه بر خدمات منظم کتابداری در کتابخانه بزرگ ربع رشیدی که واجد شصت هزار جلد نسخه خطی بوده است، مطابق وقفنامه مبلغ شصت هزار دینار مصروف کتاب‌پردازی گردیده که مشتمل بر کار استنساخ، تذهیب صفحات و تجلید و صحافی بوده است^{۱۴} و اگر با یک فرض جدید، به استناد

نوشته اشپولر، بخواهیم وزن هر دینار رایج طلا را به طور متوسط پنج و نیم گرم در نظر بگیریم، رقمی معادل ۲۲۱۱۰۰۰۰۰۰۰ ریال برآورد می‌شود که هزینه هنگفتی است.

در هر حال اختصاص یک دینار برای هر یک از مجلدات خطی ربع رشیدی چندان هم دور از انتظار نیست. به علاوه مبلغ ۶۰۰۰۰ دینار هزینه کتاب‌پردازی مربوط به یک سال نبوده و گویا رقمی بوده است که در طول عمر ۱۹ ساله ربع رشیدی برای کتاب‌پردازی هزینه شده است.

بررسی تفصیلی بودجه ربع رشیدی نیاز به تحقیقات گسترده دارد و احتمالاً نتوان به همه اطلاعات مربوط به آن دسترسی پیدا کرد. امید است مقاله حاضر بتواند دریچه‌ای به افق‌های موضوع باز نماید.

پی‌نوشت‌ها

۱. مرتضوی، منوچهر، «تبریز در روزگار خواجه رشیدالدین»، مجموعه خطابه‌های تحقیقی درباره رشیدالدین فضل‌الله مملانی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۰، ص ۲۴۸.
۲. رجب‌زاده، هاشم، خواجه رشیدالدین فضل‌الله، تهران، انتشارات طرح نو، ۱۳۷۷، ص ۲۱۴.
۳. رجب‌زاده، آئین‌کشورداری در عهد رشیدالدین فضل‌الله، تهران، انتشارات توس، ۱۳۵۵، ص ۱۱۵.
۴. رجب‌زاده، همان، ص ۱۳۷.
۵. رشیدالدین فضل‌الله، تاریخ غازانی، ص ۳۰۶-۳۰۷.
۶. رجب‌زاده، خواجه رشیدالدین فضل‌الله، ص ۲۳۲.
۷. همان.
۸. امیددانی، حسین، «ربع رشیدی، مجتمع بزرگ وقفی، علمی و آموزشی در تبریز»، مجله میراث جاپان، سال هفتم، پائیز ۱۳۷۸، شماره ۲۷.
۹. همان، ص ۵۷.
۱۰. بروشکی، محمد مهدی، روش اداری و آموزشی ربع رشیدی، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۳، ص ۱۲۰.
۱۱. اشپولر، برتولد، تاریخ مغول در ایران، مترجم محمود میرآفتاب، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ششم، ۱۳۷۶، ص ۳۰۴-۳۰۱.
۱۲. رجوع شود به فرهنگ معین.
۱۳. امیددانی، ربع رشیدی، مجتمع بزرگ وقفی، علمی و آموزشی در تبریز، ص ۵۸.
۱۴. پرنده، غلامرضا، «کتاب‌پردازی در حوزه ربع رشیدی»، مجله کتاب ماه کلیات، ۴۶، سال چهارم، شماره ۱۰.

نمونه‌ای از سکه‌های ضرب شده در ربع رشیدی